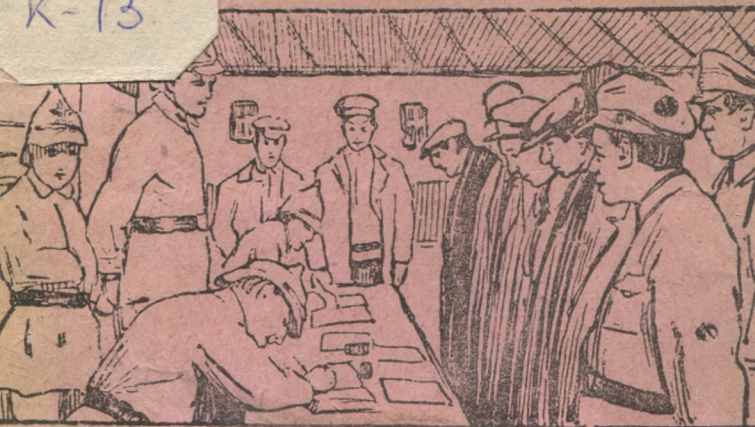


355C
K-13



**КОЛДЫҢ АКТУ КҮЧИ-ЛЭ ЈАТ-
КАНДАРДЫҢ КЭМИЗИДЕ БОЛЗО
ЧЭРҮ КЭРЭГИНИҢ ЗАКОНЫНЫҢ
= УЧУРЫН БИЛЭР КЭРЭК. =**

(Каждому трудящемуся необходимо
знать закон обязательной
военной службы).

А. СУРАЗАКОВ КӨЧИРГЭН.

Ойрот

Ойрот Областын Чэрү Комиссариады чыгарган.
Улалу-туразы. 1929 жыл.

355c

К 13.

Эр үстүнийн пролетарлары бириккэгэр!

**КОЛДЫН АКТУ КҮЧИ-ЛЭ ЈАТ-
КАНДАРДЫН КЭМИЗИДЕ БОЛЗО
ЧЭРҮ КЭРЭГИНИН ЗАКОНЫНЫН
= УЧУРЫН БИЛЭР КЭРЭК. =**

(Каждому трудящемуся необходимо
знать закон обязательной
военной службы).

А. СУРАЗАКОВ КӨЧИРГЭН.

АЛТАЙСКОЕ ОБЛАСТНОЕ
БИБЛИОТЕКА

Ойрот Областын Чэрү Комиссариады чыгарган.
Улалу-туразы. 1929 жыл.

кр. 944530 ✓
✓

II. ЭЖЛҮ ЧЕРҮ БОЛЫП ТУРАРЫНА АЛА- РЫ, ОНЫҢ ИЖИН КАНАИДА БҮДҮРЭР ЖОЛЫ.

Чэрүгэ улусты аларын, оо турып үүрэнэ- рин, баштап билип турар учрежде- ние—башкарулар.	16
Чэрү болор кижинин јэдэр јажы.	17
Јуунты эдэр өйи.	
Чэрү болып турарынын алдында јуулып үүрэдэр улусты бичири(регистрация). 18	18
Јуунты участканы солыйтаны.	19
Жеребий тудары.	
Жеребийди канайда тудар.	20
Јуунты болорын јарлаары.	21
Јуунтаа (призывка) учурлу барбайтаны. . 22	22
Доктордын көрөтөни, чэрү үүрэдүүнэ аларын ағылайтаны.	
Чэрү кижини айлындагы кэрэгин башка- рарга божодоры.	23

III. ЧЭРҮГЭ АЛАР КҮНДИ САККЫЛТАЛУ ЭДИП УЗАДАРЫ.

Бичиккэ үүрэнип тургандардын күнин узадары.	24
Школ катчылардын чэрүгэ алар күнин узадары.	
Землемерләрдин чэрүгэ алар күнин уза- дары.	
Көчкүндәрдин, өскө јэргэ көчүрткэндәр- дин чэрүгэ алар күнин саккылталу эдип узадары.	25
Чэрүгэ алар күнди саккылту эдип узадар јолы.	
Өскө кэрэктэргэ саккылта бэрип күнин узадары.	

IV. ЧЭРҮГЭ АЛАРДА БИЛЕЗИНЭГ КӨРӨ БЕРИЛЕР JЭНГИЛТЕ-БОЛЫШТАР.

Јэнгилтэләрдин разрядтары.	26
Разрядтан бәриләр јэнгилтэләрдин учуры.	27
Бир биләнин кижизи дәп, кәмди айдар. .	
Энчи айрыйтаны.	28
Иш әдип болбозы.	
Игис.	29
Кандый кижи јэнгилтә алар правазы јок болор.	30
Документ болор бичик.	
Јэнгилтэләрди бәрәри.	31
Комиссиянын јэнгилтә бәрәр кәрәгинә тургускан решениезина комдооры. .	

V. ОРТО ҮҮРЕДҮЛҮ, БАЗА ЈААН ҮҮРЭ- ДҮЛҮ ШКОЛДОРГО ҮҮРЭНГЭН УЛУСТЫН ЧЭРҮ БОЛЫП ТУРАР УЧУРЫ.

Чәрүгә турарынын алдында турып үүрә- нәринә үүрәнип калган улустын чә- рүгә барып турары.	32
Рабфактрда 2-чи ступень школда үүрән- гәндәрдин чәрүгә турар учуры. . .	33

VI. ЈУУ-ЧАК ТУЖУНДА ЧЕРҮ ЈУУРЫ.

Мобилизация дэгәни нә.	33
Мобилизация јарлаган тужунда чәрү ки- жи нәни әдәр.	
Мобилизация тужунда чәрү јуурынын өскө-башказы.	34
Мобилизация тужундагы јуунтыдан кандый кижини айрып салатан.	

Кирэ сөс.

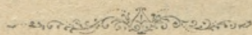
Үлүүргэнинг Улу Революциязы акту колдын күчи јаткан албатаа јуулап бэргэн јүрүм јадыш јангыртып јарандырап учурды Ойрот областыг ичиндэги јурттаган улус качанда бойынын колынан божотпой корып турар күүн санаазынча эдип, Ойрот Областыг 5-чи Совет-Јууны: „алтай улусты 1928 јылдан ала (1906 јылда чыккан ууларды) јыл тоозына чэрүгэ алып турар дэп, постановление тургусты.

Бу тургускан решение сүрэкэй күндүлү учуры јаан кэрэк болып туры, нэниг учун дэээ, бу кэрэктэн улам, алтай улустыг политика кэрэгин билэри јаандап, Совет Союзынын ичиндэги јурттаган өскө сөөк албатыдан јада калышпай, Социал јүрүмдү Государствоны бүдүрэринэ, база оны бай-капиталистар табарарынан корып турарына кичээп турганы билдирип туры.

1928 јылда Август айдын 8-чи күниндэ. Төс Башкару Комитет-лэ СССР-нын Албаты Комиссариад Совединиң јөптөгөн „Чэрү кэрэгиндэ чыгарган законнын“ эжизи-лэ Совет Союзында јуртаган ончо албатыны чэрү үүрэдүүнэ алып туры, бу „законнын“ учурын ойрот јурттындагы кол күчи-лэ јаткандар билзин дэп, бу бичиктэ онын учурлу төс эжилэри кыскарта айдылган.

Кол күчи-лэ јаткан ойрот-алтай улус чэрүгэ барып, чэрү үүрэдүүн бир-дэ тутагы јок турып өткүрэйин дэээ, бу бичикти ајыктап кычырап кэрэк.

Ойрот Областыг Чэрү Комиссариады.



1. УЧУРЛУ ТӨС ЭЖИЛЭР.

Кызыл Чэрүдин төзөлбөр учуры. Кызыл Чэрүгә нәм турар. 1. СССР јурттын корыырга Ишмәкчиләрлә Крестьяндардын Кызыл Чэрүүн төзөгөн (кыскарта РККА дәп айдар). Бу Кызыл Чэрү колдын акту күчи лә јаткан ишмәкчиләрдин јуу кәрәгинә үүрәнгән шибәә-күчи болып, кургак јәрлә, талайла, өрө кәйлә үчүп јүрүп јуулажар чәрүү дәп бөлүнип адалып туру. Кызыл Чэрүгә Госу-дарствонын Политика Башкаруунын-ла база СССР-дын (конвой) каруул чәрүү кожылар учур-лу, бу чәрүләр алдынан әжилү кәрәктәргә турар чәрү улус болор (зак. 2 ст.).

2. Кызыл Чэрү-бастра СССР јурттынын јангыс шибәә-төс чәрүү болып туру. Кажы бир оок сөөк башка албатылардын төзөлгөн чәрүләри бу Кызыл Чэрүгә кожылар учурлу. Өскө сөөк албатыларын чәрүү, өскө чәрүләр лә тунгәй јангыс төс Кызыл Чэрүдин бөлүк чәрүү дәп адалып турар.

3. Бастра Союз јәриндә јуртаган ончо албатынын СССР-ды корып турары—јаан учурлу кәрәк болып туру дәп Чэрү кәрәгиндә чыгарган законнын 1-кы статьязы айдып туру.

Колына мылтык-јәпсәл тудунып, СССР-дын јуртын корыырга, јангыс колдын акту күчи лә јаткандарга ла бүдип бәрәтән болгондо, јуу кәрәгинә үүрәдәргә дә јангыс колдын акту күчи лә јаткандарды алар учурлу. Онын учун Кызыл Чәрүдин бойында туруп, чәрү кәрәгинә үүрәнип тургандар- колдын акту күчи лә јаткандардын јуу кәрәгинә башкарылган јазалду чәрү күчи болып туру; иш этпәстәр (јимәкчи байлар, абыстар, камдар, јарлыкчылар, садуучылар, ононда өскөзи) кызыл чәрүтә турар правазы јок.

Кадровый ла те- 4. Кызыл Чэрүдэ-гөс (кадро-
риториальный вый дэп атту) чэрү, база јэр-јурт-
дэп атту чэрү. тында үүрэнип турган (террито-
риальный дэп атту) чэрү турып јат. (Зак 10 ст.)

Төс чэрүдинг јэр-јуртында турар чэрүдэнг башказы мундый: төс чэрүгэ турала, талайдын флотына үүрэнип турза, онын үүрэдүү үч јыл тудуш болор, өскө јердэ турып үүрэнзэ—2 јыл тудуш болор.

Төс чэрүдинг үүрэдүүнэ тудуш үүрэнип турган улус, бойынын айлы-јурттынанг, мал-аш ижинэнг айрылып, көбизиндэ бойынын чыккан төрөл јеринэнг-дэ ырак, башка јердэ турып, чэрү кэрэгинэ үүрэнэт.

Јэр јуртында турып чэрү кэрэгинэ үүрэнип тургандар чэрү үүрэдүүн кезэктэп, кыска тоолу айларга јуулып, јыл бажында 1—2 айдаг үүрэ-
нип турар.

Ј Јэр-јуртында турар чэрү бойынын айлантра туук турган райондорынанг (аймагынанг) јуулып турар, онын учун оларды јери-јурттында тура-
ачы (территориальный) чэрүү дэп айдар.

Оны јарттап айтса мундый: кажы бир аймак-
та јэр-јурттынынг бир рота чэрүү турган болзо, бу ротага солып үүрэдип турарга, јангыс ол аймактын ла черүге алар улузын јууп алып турар. Ротанын взводына турар чэрүди база ол-ок аймактын јуук турган јурттарынанг јууп турар.

Андый болгондо, јэр-јурттында турып солы-
жып чэрү кэрэгине үүрэнип турган улустар кыска тоолу күндэрдэ јулып үүрэнзэ-дэ, јэ айлы јур-
тында јаткандый јүрип, күннинг иштээр бойынынг ижин иштэгэнчэ үүрэнэт.

**Изыл Чэрүгэ
турарынын
эжилгэн ойи:
Чэрү болып ту-
рары:**

ончозын, чэрү
зып салган.

Чэрү болып турар ой бастра—21 жыл (19
жаштан өрө 40 жашка јәтрә). Бу жылдар өткөнчө
кандый-да кижичэрү болып бодолып турар
учурлу.

Эжилү чэрү болып турары мунайда бөлүнэр
а) чэрү болып турарынын алдында чэрү кэрэги-
не үүрәнэри, б) чэрү болып турары, база в) чэрү
болып турып божойло, кэрэк тужунда бэлэн
чэрүгэ бодолду јүрәри (запас дөп айдатан).

**Черү болып ту-
рарынан озо чэ-
рү кэрэгинэ бэ-
лэтэнип үүрән-
эри.**

Чэрү болып турарынан озо
чэрү кэрэгинэ бэлэтәнэринэ, чэрү
болор кижичэрү болып 19 жаштан ала 2 жыл-
дын туркынына жыл бажына 1 ай-
дан јуулып үүрәнип турар. 19
жаштан өрө эжилу чэрү болып турарына јәтрә
үүрәнип турган ууларды (допризывник) дөп
айдар.

Билэзинэн, бала-барказынан, турган бар
мал-аш јөөжөзинэн көрө бэрэр јәнһнилтэләрди
допризывник болып чэрү кэрэгинэ бэлэтэнип
үүрәнип тургандарга бэрбэс учурлу (зак. 8,26—
34 ст. ст.).

**Черү болып ту-
рары.**

6. Чэрү кижинин чэрү болып
учурлу турар эжизи 5 жыл (9 ст.).
СССР дын ичиндә јурттап јаткан уулардын
ончозы 21 жашка јәткәндә, јуунты (призыв) эдәр
јылдын январь айынын 1-кы күниндә чэрү бо-
лып турарга алдыратан. Јунтты (призыв) эдәр ко-
миссия чэрү болып турарына јарадып салган

күннэнг ала, ол кижичэрү болор, учурлу кызыл чэрү адын аданар (кызыл чэрү, эмээ кызыл-флотын чэрүү дэп) (91 ст.).

Чэрүгэ турары мундый үч башка жүзүн болор учурлу: (10 ст.)

Төс чэрүдэ турары. 1. Төс чэрү үүрэдүүнэ турары, бу төс чэрүгэ турарга талдап срапай су-кадык ууларды (35—39 ст.), јәннилтэ албастарды алар, база качан качан болбодында-ла 3-чи, 2-чи разряд ла јәннилтэ алар улусты алып турар учурлу (Јәннилтэ бэрэр учурын көр).

Чэрүгэ турарын төс чэрүдэ турып тудуш үүрэнэрдэ: талайдын флодында болзо, 3 жыл турар, өскө јэрдэ болзо, 2 жыл турар. Эжилу 5 жылга јэтпэй турган жылдарды, чэрү үүрэдүүн божодоло, узак божодуга долгосрочный отпуская чыгып, айлында јүрэри лэ өткүрип салар.

Орто кирэлү үүрэдүлү, база јаан үүрэдүлү школдорго турып үүрэнип чыккан улус чэрү үүрэдүүнэ барза: талайдын флодында—2 жыл, өскө јэрдэ 1 жыл турар. Јэ андый-да болзо, бу айдылган жылдардын учунда чэрү кэрэгинин үүрэдүүн кыскарта бичигэн эжилү программазы-ла чэрү кижини чэнэмэл адип көрөтөн. Чэнэмэл тужунда кэм кижичэрү кэрэгинин үүрэдүүн јэтрэ билбэгэнин, өскө улус-ла тунгэй, чэрү турар ойининг учуна јэтрэ тудып үүрэдэр (159 ст.).

Андый болгондо, чэрү болып турар ойин талайдын флодында өткүргэн болзо, ондый улусты узак божодуга чыгарарда 2 жылга божодор, өскө јэргэ тургандарды—3 жылга божодор.

Узак ойгө божодылган чэрү кижичери (27 јашка јэтрэ) үйдэ јадар. Узак ойгө божодылып чыгала, үйдэ јадар ойининг учуна јэтрэ узагы-1 айдаг артык болбой, тоолу күндэрдэ чэрү кижини үүрэдүгэ алып турар учур база бар (зак 36 ст.).

**Жэр-јурттында
тураачы чэрү-
лэрдин үүрэдүү.**

2. Жэр-јурттында турып чэрү кэрэгинэ үүрэдэр эдип мундый улусты алар: жагыс јуу-чак тужунда кызыл чэрүгэ јараган улусты, төс чэрүгэ турар улустың тоозы јэдэлэ, артып калган улусты, база чэрүгэ алар улыстың тоозы јэдишпэй турза, 1-кы разрядла јэнгилтэ алар болгон улусты-да алар.

Жэр-јурттында турып кэзэктэп чэрү болып үүрэдүүн өткүрэр эжизи мундый (40—42 ст.):

а) чэрү болорының баштапкы јылында чэрү кижии јуунтылу јэргэ барып чэрү кэрэгинэ үүрэнэри 3 ай болор; ол јылдың арткан күндэрин јэр-јурттында турган чэрү кижии айлында јадып өткүрэр;

б) јэр-јурттындагы чэрүгэ турарга киргэн чэрү кижии, чэрү болып турарга арткан 4 јылдың туркунына чэрү үүрэдүүнэ кэзэктэп јуулың үүрэнип турар бастра күндэрдин тоозы мундый: јойу јүрер чэрү үүрэдүүлэ уй мылтыкла адар чэрү үүрэдүү болзо, 3 айга јэтрэ јуун үүрэдэр, атту јүрэр үүрэдүү болзо, 5 айга јэтрэ јууп үүрэдэр учурлу; бу јуулың чэрү үүрэдүүнэ турар күндэрдин аразында, чэрү улусты кыска ойгө јурттаган јэрлэрининг бойында јыл туркунына 1 недэлээ база јууп турар.

2-чи јылдаң ала чэрү кижини үүрэдүгэ јуур ойининг узагы-јыл зайын 2 айдаң өтпөй турар.

**Јуунтылу чэрү-
гэ, артык болып,
кирбэгэн улус
чэрү үүрэдүүн
јери јурттында
турып өткүрэри**

3. Јуунтылу чэрүгэ, артык болып, кирбэгэн улус чэрү үүрэдүүн јэри-јурттында турып үүрэнэр улустың учуры мундый: јуунты эдип чэрү јуурда, төс чэрүгэ турар улустың, јэр-јурттында турар чэрү улустың тоозы јэдип артык бололо, артып калган улус бойлоры су-кадык, база амыр-да јадарда, јуу-

чак-та тужунда чэрүгэ јараган улус болор, ондый улусты (вневойсковики) дэп айдар.

Бу эжилэ чэрү үүрэдүүнэ канайда туратан дээ, вневойсковик дэп атту болгон чэрү кижиге тоолу күндэрдэ үүрэдүлү јэрдэ јуулып јуу кэрэгинэ үүрэнэргэ бастра 5 јылдыг туркынына 6 айдаг артык эмэс турып үүрэнэр, 1 јылда дээ 2 айдаг артык эмэс үүрэнэр учурлу.

Вневойсковой ло база јэр-јурттында турар чэрүлэрдиг јуунтылу үүрэдү күндэрдэн башка арткан күндэрин божодуга чыккан күндэргэ бо-доор, олор үйдэ јадар.

Јэр-јурттында турар чэрүдиг үүрэдүүнэнг вневойсковик дэгэн улустыг үүрэдүүниг нэзи башка. Јэр јурттындагы чэрү болып турарыныг үүредүү вневойсковиктыг чэрү керэгини үүрэнэринэнг чик јок башказы бу: јэр—јурттында турып чэрү үүрэдүүн өткүрэр кижиге бойларыныг чэрү

тоо-списа бичигиндэ турар, кызыл чэрү дэп ату болор. Андый чэрүлэр јаантайын бойыныг томандирларыныг колында турып, олордыг јөкинэнг чыкпай јүрэр, бойыныг јуртап јаткан јэбиндэги чэрү кэрэгиндэ кажы бир јаккылта борор болзо, оны бүдүрип турар учурлу (зак. „г“ лөлүгиниг 40 ст.); чэрү үүрэдүүнэ алдырткажын бызыл чэрүдиг кийимин алар учурлу, атту јүрэр чэрү болып үүрэнип турганы, бойы алдынаг чэрүгэ јараар атту болзо, үүрэдүгэ кэлэрдэ, чдын алганча кэлэр.

а Вневойсковик болып чэрү кэрэгинэ үүрэнэр улусты билип турары, олордыг үүрэдүүн баштап башкалары база военкоматтардын колында болор учурлу; јуунтылу үүрэнэр күндэрдэн өскө күндэрдэ, олор чэк бош јүрэр, үүрэнэргэ јуулар тужунда, казнадан јангыс јиир курсак-ла алар учурлу.

Бэлэн чэрү болорынын учуры. 7. Чэрү болып турып божогон сонгында, 27 жашту чэрү кижиге, јер-јурттында турган чэрү, узак күнгө божоп чыккан чэрү, база вневойсковик болып чэрү кэрэгинэ үүрэнип чыккан кижиге чэрү тоо-спискардан айрылып, бэлэн чэрү болып јүрөргө (запаска) чыккан дөп бичилер. Бэлэн чэрүгө чыгары 2 башка эжилү болор; 1-кы эжи 34 жашка јэтрө, 2-чи эжи 40 жаш јэтрө болор учурлу (Зак. 45-47 ст.) Бэлэн чэрү болып чыккан чэрүләрди көрүп-јоктоп турарга јууп турар, запаска турганча онойып јууп турар бастра күндәрдин узагы 3 айдаг өтпөйтөн.

Јуу-чак болгожын мобилизациянын јары чыкса, бэлэн чэрүгө бодолып турган чэрүләрди кызыл чэрүгө алып барар.

40 жашка јеткэжин, запаска чыккан чэрү кижиге чэрү чодынаг чыгара кырдырар, ондый кижини чэрү кэрэгинин өйин божоткон кижиге дөп айдар учурлу.

Чэрү болор учуры јок улус. 8. Советкө турар үн јок болгон улус, иш этпәстәр, база јаргаа кирип јаргыладала, политика правазы јок болгондор, эмәзә буруладаып, башкаруга өскө јөргө албан-ла кәзәк өйгө көчүрткәндәр, база албан ла көчүртип ойто јәринә айланып јанбас әткән улусты чэрү үүрәдүүнә албас учурлу, оларды чэрү болоры учуры јоктордын тоозына кийдирәр.

Колында мылтык-јәпсәлдү ССР-дын Союзын корыыр учурлу правазы јок болгон учун, бу улусты СССР ды өскө иш лә корыыр кәрәгиндә алып турар: амыр јадар тужунда, чэрүгә аларга алдырар өйи јәткән күннәг ала, чэрүгә бэлән болып јүрәр өйининг учына (21 жаштаг 40 жашка) јэтрә эжиләп салган чэрү-налогын төлөп турар (зак. 245 ст.); јуу чак тужунда чэрүлиг тә-

гин ижинэ болужарга ондый улустаг иш эдэр командалар-башкарып турар.

Чэрү болор учуры јок улус советкэ турар үндү болгон кийиндэ, политика правазы јок јүрэр ойин өткүргэн, база албала өскө јэргэ көчүрткэн ойин өткүрүп божоткондорды чэрү болор учуры јок эткэн бичик тоозынаг чыгарып салар, озор ончо улустыг эжизилэ түгэй учурлу чэрү үүрэдүүнэ турар (Зак. 239-245 ст.)

Бойынын күүнилэ чэрү болорго мундый улусты албас: эжилү чэрү эдил алар ойинэ 6 айдан төмөн арткан болзо; јаргаа кирип калган, шылуда тургандарды; чэрү болор учуры јок болгондорды, база бойы су-кадык эмэзинэн төс чэрүгэ јарабаган улусты бойынын күүнилэ служба турарга албас учурлу. 9. Бойынын күүнилэ чэрү болорго мундый улусты албас: эжилү чэрү эдил алар ойинэ 6 айдан төмөн арткан болзо; јаргаа кирип калган, шылуда тургандарды; чэрү болор учуры јок болгондорды, база бойы су-кадык эмэзинэн төс чэрүгэ јарабаган улусты бойынын күүнилэ служба турарга албас учурлу.

Бойынын күүни лэ чэрүгэ киргэн кижилэ та-лайла јүрэр флот чэрүдэ 3 јыл үүрэнэр, өскө чэрүдэ (јойу јүрэр, атту јүрэр чэрүдэ, оног-да өскөзиндэ) 2 јыл турар. Бойынын күүнилэ чэрү болгонын чэрүдинг учурлу үүрэдүүнэ турар күндэринэ кийди р э бодоп салар учурлу (Зак. 182-184 ст.).

Эжилү чэрү болорына үзери туруп үүрэнэри. 10. Төс чэрүдэ улай туруп чыккан чэрүлэри, бойлары јо-бин. бэрзэ, чэрү үүрэдүүнэ оног ары чэрү кэрэгинэ турар ойинг үстүнэ, бир јылдан төмөн эмэс турада, чыгар (185-191 ст. ст.)

Үй улусты чэрүгэ алары. 11. Албаты јуу јок амыр јур-таар тужунда, колдын акту күүчине јаткан үй кижини, бойы күүнду болзо чэрүгэ алар эжи бар (бу бичиктин 9 чы бөлүгин көр); јуу тужунда үй улусты учурлу чэрү болып ту-

рарга алып, алдынаг эжилү кэрэктэргэ (доктор эдип, оору-шыркалу чэрү улус јадар (лазарет-тэрдэ) оног-до өскө) јэрдэ (сестра милосердия эдип) оору-шыркалу улустыг кийнинэг јүрэргэ алар (16 ст.).

Кызыл Чэрүдэ турган дэп кан-дый кижиге ада-лар.

12. Чэрүгэ турары учурлу болып чэрүгэ барып, үүренип турган ончо улус Кызыл Чэрүдинг бойында турар, эмэзэ онын тыштында турар.

Кызыл Чэрүдинг (Армиянын) бойында турган кижиге деп мундый улусты айдар:

а) чэрү болып турарынын алдында јуулала үүренип турган улус, база төс чэрүлэ јэр јуртында чэрү болып турар улустыг тоозы јэдэрдэ, чэрүге барбай артала, чэрү кэрэгине үүренип турган тужунда-кызыл чэрү дэп адаалар;

б) јэр-јуртында турган чэрү јуунтылу үүренип турар тужунда, база чэрү кэрэгининг јаккыл-таларын бүдүрип турарда-кызыл-чэрү дэп адаалар;

в) төс чэрүдинг бойында тургандар;

г) бэлэн чэрүгэ бодолып (запасный болып) чэрү кэрэгинэ јуулын үүренип тургандар (Зак. 13 ст.)

Чэрү болып тургандардынг правазы.

13. Чэрү улус чэрү болып турарынынг учуна јэтрэ, колдынг акту күчилэ јаткандарга эжилэп бэрилгэн нэлэ праваны тунгэй алар учурлу. Кызыл Чэрүдинг бойында турган чэрү кижини, тоолу күнгэ кажы бир учурлу кэрэккэ, чэрү службазынаг айрып, мундый кэрэкэ алар:

а) советтэр солып тударда, улусты үндү эдэр кэрэккэ болужарга, база советтэрдэ турарга талдалып тудулала, онынг ижин кожо бүдүрэргэ;

б) орган-башкаруулар јууп турган јаанда оног-да өскө јуундарында көстөп тудулган болзо, јуундарда кожо турарга;

в) јоннынъ заседательдары јуу кэрэгининъ трибуналынынъ ойлу кунгэ члэни, база јоннынъ адынанъ бурулаачы кижы болып, јаргы эдэр тужунда, јаргы кэрэгинъ кожо туруп бүүдүрэгэ;

г) јоннынъ организацияларынынъ эдип турган јуундарына, јонног чыгартылу кижы болып качан-да болзо, бойынъ билип турган чэрү командирынанъ јоптү јуундарда кожо отураарга барар.

Кызыл чэрүдэ турган чэрү кижини кажы бир тужунда чэрүлэрдинъ бойына кэрэктү ишкэ, база өрт, оног-да өскө түбэктэр тужунда кол күчининъ кэрэктү ижинэ алар учур бар. Кол күчининъ ижинъ коґыыр закон чэрү кижээ јайылбас учурлу.

Төс чэрү, јэр јуртында турган чэрү улус чэрү үүредүүнэ алдырар тужунда, бэлэн чэрү болып чыккан чэрү кижини јоктоп көрүп турарга јуурда, база көргүзү ишкэ тударда ологго казнаданъ аш-курсак, јал-акча, киим бэрэр учурлу (Зэк. 210-219 ст.)

Төс чэрү-лэ јэр јуртында турган чэрүдинъ тоозына кирбэй калган улусты кээктэп јууп чэрү кэрэгинэ үүрэдэр тужунда ологго јииргэ курсак-ла бэрэр, јэ кийимди бэрбэс учурлу.

II. ЭЖИЛҮ ЧЭРҮ БОЛЫП ТУРАРЫНА АЛАРЫ, ОНЫҢ ИЖИН КАНАЙДА БҮДҮРЭР ЖОЛЫ.

Чэрүгэ улусты аларын, оо туруп үүрэнэрин баштап билип турар учреждение-башкарулар.

14. Төс чэрүдэ турган, јэр јурттында турган чэрүлэрдинъ чыккан ордынъ толтырып бүүдүрэгэ јыл заиын канча кижы аларын С. С. С. Р-дынъ Иш-лэ јуу кэрэгинъ коґыыр Соведи тургузар (Зак. 22 ст.).

Чэрү улусты алып үүрэдэр ижин Јуу Кэ-
рэгинин Јон Комиссариалды баштап турар(63-65 ст).

Улусты эжилү чэрүгэ аларына бэлэтэнэр
ишти, Аймак Исполкомло јурт советтердэн болу
шту, Областын Јуу Комиссариады бүдүрип турар.
Улусты чэрүгэ јууп аларын Јуу Комиссариатта
төзөлип тудулган чэрү болор улуска јуунты
эдэр комиссиалар иштәп бүдүрер (Закон. 66-
68 ст. ст.).

Областагы чэрү болор улус јуурга тудул-
ган комиссиалардын бүдүрэр иштәри мундый:

- а) чэрү болор улуска билэзинэн, бар јө-
өжөзинэн көрө јэнилтә-болуш бэрәри;
- б) чэрүгэ алар ойин узадары;
- в) чэрүгэ алар улусты жеребий туттурары,
докторго көргүзип су кадыгын биләри;
- г) чэрү болып турарга јууган улусты алары;
- д) чэрү болорго јарабаган улусты анылып
салары (67-70 ст.).

**Чэрү болор ки-
жинин јэдәр
јажы.**

15. Кызыл Чэрү јыл тоозы-
на чэрү кэрэгинә эжиләп салган
тоолу-ла улусты үүрәдип, чыга-
рып туру.

Чэрү болгон кижини эжилү үүрәнәр күндә-
рин туруп божоткон сонғында, чэрү үүрәдүү-
нинг тоозынан чыгар; чэрүгә аларга јажы јәткән
уулдарды олардын ордына чэрүгә алып кийдирер

21 јашты-чэрүгә алар јаш әдип тургускан
(9 ст.). Кандый-да кижини јылдын январ айдын
1-кы күниндә 21 јашка јәткән болзо, оны чэрү
үүрәдүүнә турарга алдырар учурлу.

**Јуунты эдәр
ойи.**

16. Бастра ССР-дын Сою-
зында јурттаган улустын чэрүгә
алар јажы јәткәнин јылдын сентябр айдын 1-кы
күнилә ноябр айдын 1-кы күнинин ортозы тужу
јууп турар. Улусты чэрүгә аларга башгапкы ју-
уитан ойин Чэрү Комиссариаттын јаккару бичиги

АЛТАЙСКАЯ ОБЛАСТЬ

БИБЛИОТЕКА

жарлаар, чэрүгэ алдырып турган улустың жуулар күнин чэрүгэ алдырып турган кижиниң жеребий номерында тургузып салар (104 ст.):

Чэрү болып турарының алдында жуулып уурэдэр улусты бичиيري (регистрация. 17. Жылдың баштапкы күндериндэ январ айдың 1-кы күн 19 јашка јеткэндәди учот әдип турар учрежденияларда бичидип турар (деревнәдә - јурт-советтәр, городто Чэрү Комиссариатта).

Учотко алып бичиир тужунда, ончолорына „чэрү-бәләт“ бәриләр. Бу чэрү бәләт кандый-да кижиниң јаантайын чэрү кәрәгинә документ бичиги болып јүрәр. Чэрүгә турып божоп чыккан учурын, оноң до өскө бүдүргән иштәрин бу чэрү бәләткә бичип-ок турар.

Чэрү болып турарының алдында үүрәнип турган улус өскө јәргә көчкөжин, әмәзә раак јәргә јоруктагажын, учот әдип турар учреждениеларга барып, учоттон чыгара кырдырбас, учотко бойын бичитпәс учурлу (зак. 54-55 ст. ст.).

18. Чэрүгә алган жылдың баштапкы айында (ондый болгондо: 1907 јылда чыккан уулды 1929 јылда февраль айда) чэрүгә турарының алдында жуулар уулдар жуунты участкасында бичидип салар учурлу (57 ст.).

Чэрү болор улус баштап жуулып бичип турар жуунты-участканы допризывник кижии бойының күүни лә талдап алар учурлу,

Жуунты-участкаа бичидәр кижиниң бойы кәлип бичидәр учурлу: јурт деревне јәрдә јуртап јаткан кижии, јурт-советке барып бичидәр, городтогы кижии-Военкоматка барар.

Жуунты-участка дәп нәни айдар. 19. Жуунты-участка дәп адалар јәрдин әжизи мундый: Ойроттың облазы болзо—„Ойрот жуунты (призывной) участка“, дәп адалар.

Јуунты-участка-ны солыйтаны. 20. Кандый-да допризывник кижн бойын барып бичидэр алдында кандый јэргэ барып бичитсэ артык-јэнгил болорын шүүп алар кэрэк. Бойынын шүүп талдап алган јэридэ чэрүгэ алар улустын јарычыкса, кыйыш јок бичидэргэ јуулар учурлу (59 ст.).

Јуунты-участканы бир јэрдэн өскө јэргэ солып турарын јангыс јуунты эдэр комиссиянын јөбилэ, артык эдэр эп јок, мундый тужунда-ла солыыр: јоннын иш кэрэгинэ турарга, өскө јэргэ көчсө, оору-јобол тужунда, талдап алган јуунты участкаа кэлэргэ күч болып турза, солып турар.

Бойынын билэгдэ өскөргөн-солынган нэмэ баштамы бичиштин кийниндэ бар болгоннын, тил јэттирип тур.

21. Баштапкы бичиккэ чэрүгэ аларга турган кижинин билэгиндэги бала-барказынын ончо улузынын тоозын јажын бичип салатан. Бу бичилгэн нэмэни чэрүгэ алар кижинин карта бичигинэ база бичийтэн, оног көрө јуунты эдэр комиссия допризывник кижээ бэрэр болуш-јэнгилтэлэрди тургузар. Бойынын билэгиндэ бала-барказы корогонын, кожылганын, өскө-башка болып калганын баштап бичиткэн јылдын сентябрь айынын 1-кы күнинэн өткүрбэй ол тужундагы јуулып бичиткэн учреждение-зинэ айдып, тил бэрэк кэрэр (58-86 ст.).

Жеребий тудары.

22. Кызыл Чэрүгэ алар улустын тоозы эжилэп салган өйлү ас кэрэгиндэ, јылдын чэрү үүрэдүүнэ аларга јууган уулдарды ончозын албай туру.

Чэрү эдин аларга јууган улустын чэрүгэ турарга јарап, кадровый деп атту чэрүгэ кирерин билип аларга, жеребий тудар эдин салган. Бу жеребий тудары-ла кандый чэрүдин үүрэдүүнэ турары мунайда эжилэнэтэн учурлу: Областын ичинэн чэрү үүрэдүүнэ аларга јарагыдый улу-

стын тоозы 500-кэ јэдип турза, јэ чэрүгэ аларга кэрэктүү 200-лэ болзо, 500 кижини ончозын албас, олордын кажы бир кэрэктү лэ чэрү кэрэгинэ јараганын туткан жеребийдинг номерындагы турган тоонын кичүүнэн көрип алатан, жеребийдэги номерынын турган тоозы јаанын чэрү болорынан айрып вневойсковик болор эдип бичип салар. Бу ишти јартап айткажын, мундый: чэрү эдип аларга јуулган улустаг атту јүрэр чэрү (кавалерия) үүрэдүүнэ турарга улусты талдап туткан жеребийлэрин көрөр. Комнссия эки кижининг номерын көрди: бирүүзининг номеры 99, экинчизининг номеры 100 болды. Экилэзи чэрүгэ турарга јараар улус болзо, онын ары атту јүрэр чэрү (кавалерия) үүрэдүүнэ јараарын талдап көрөр: баштапкы 99 номерлуу јараза, оны алар, 100 номерлуун артызып салар, эмээ ондый болбой, атту јүрэр чэрүгэ экинчизи јарап тургажын, онын номерынын тоозы јаанда болзо, оны алар, јэ баштапкызынын номерынын тоозы аста бололо, атту јүрэр чэрүгэ јарабаган кэрэгиндэ, оны артызып салар.

Кэм кижини 1-кы разряд-ла јэнгилтэ-болуш алар правалу бололо, үстүнэ орто үүрэдүлү эмээ јаан үүрэдүлү школдорго үрэнип чыккан кижини болзо, чэрүгэ аларда, жеребий тутпас учурлу.

Жеребийди на- 23. Жеребийди кандый ла кинайда тудар. жи ончозы бойы тудар эмэс, оны өскө кижини тудар учурлу (109 ст.), онын эжизини мундый: допризывник јуртаган јурт-дэревнэ бажына, допризывниктар бойлорынын ортозынан јуунты эдип турган өйлү өйиндэ комиссияла кожо отурып бойлоры учун жеребий тударга, бир кижидэн чыгарып ийэр (110 ст.). Бу чыгартылу допризывник, оны ийгэн допризывниктардын ончозынын учун, жеребийди тудар. Јуунты эдэр комиссиянын члендери тудулган жеребийлэрдэ,

кандый кижиге учун тудулган болзо, ол допризывниктын: өбөкөзүн, адын (адазынын ады бар болзо, адазынын адын), база доктор допризывниктардын су-кадыгын көргүзөргө жуулатан күнүн кандый айда, кажы числодо болотонун бичип-ок салар. Жеребий тударга барып жүргөн чыгартылу кижиге айлына жанза, туткан жеребийлерин допризывниктардын бойлорына үлөл табыштырып бэрэр (111 ст.).

**Жуунты болорын
жаарлаары.**

24. Жуунты бажалганын жуунты кэрэгинэ чыккан жакаару бичиктэрди, илэ жэрлэргэ кадап, журт улуска жар эдэр. Бу жакаару бичиктэ: баштапкы разрядла жэнгилтэ болуш алар улус, орто үүрэдүлү школго үүренгөн улус, база совет солып тудар үн жок болгон улус жуунты (призыв) тужунда качан жуулатанын, кайда жуулатанын ончозын айдып салатан.

Колында туткан жребийлү допризывниктар, бойлорынын жребийиндэ бичип салган өйиндэ жуулар жэринэ жуулатан.

Жуунтаа алдырып жуулатан улус жуулар өйиндэ кыйыш жок жуулар учурлу.

Жуунтаа алдырып турган улус, кэлип болбос учуры жокко кэлбээ, эмээ жуулар өйинэн сондойло кэлзэ, оморды жаргаа бэрип бурулаар (105 ст.).

Жаныс-ла жуунтаа жуулар күнин узадып салган улус жуунтаа барып жууларынан айрылар учурлу (бу бичиктэги күн узадып бэрэр 28 бөлүгин көр).

Жуунты эдэр комиссия иштэп турган жэргэ жэдип барары жуунтаа жуулып кэлэри улустын бойынын аргазында болор, казнадан оморго болуш бэрилбэйтэн учурлу.

**Јуунтаа (призы-
вна) учурлу бар-
байтаны.**

ларды айдар:

а) оору бололо, доктордонг удостоверение бичиктү болып кэлбээ;

б) бөктө (түрмэдэ) отурган болзо;

в) јуунтаа барар тужунда, кэчип барар суу јаан кирип кэчип алалбас, база оноң-да өскө јеткэр түбэк бололо, ондый болгонын чындалтып бэргэн исполкомдордонг удостоверение бичик бар болзо (107 ст.).

**Доктордын кө-
рбөтөнн, чэрү
үүрэдүүнэ ала-
рын аңылай-
таны.**

учурлу.

25. Јуунтаа кэлбэгэн, эмэээ сондоп калган улусты, чын, учурлу кэлбэгэн эмтир дэп мундый-ларды айдар:

26. Јуунтаа кэлгэн улусты, оlorдын бойлоры су-кадык, эмэээ оору дэп айдарына көрбөй, ончозын доктор көрүп шинжилэйтэн.

Јуунтаа кэлгэн кандыйда кижини доктор шигжилэп көргөн сонгында, онын кадыгынан көрө, амыр јадар тужунда чэрүге турарын, эмэээ јуу чак тужунда турарга јараарын эжилэп салар, база оору кэрэгиндэ, јажы јеткэн де болзо, күчи кирбэгэн, эмэээ чэрү үүрэдүүнэ сраңай јарабазын эжилэп салатан (115 ст.).

Төс чэрүгэ туруп үүрэдэргэ амыр јадар-ла тужунда чэрү болор улусты јарадып турар учурлу.

Озо баштап јэнгилтэ-болуш бэрбэс эткэндәрди алар, канча кирэлү алар эткэн улустың тоозы једишпей турза, јэнгилтэ-болуш аларга үчүнчи разрядка бодолгондорды алар, онын кийиндэ јэнгилтэ-болуш аларга экинчи разрядка бодолгондорды (117-126 ст.) колындагы жеребийдэги номерының эжизинэн көрө алар.

Јәр-јуртында турар чэрү болып үүрәнәринэ мундый улусты көстөп салар: чэрүгэ алып амыр јадар тужунда үүрэдәр эткэн улусты, төс чэрүгэ ылгап аларда артып калгандарды көстөп алар;

база чэрүгэ жуу-чак тужунда алар эткэн јэнгилтэ-болыш албас болгондорды-ба, эмэээ 2-чи лэ 3-чи разрядла јэнгилтэ-болыш алар эткэндәрди-бэ алар, једишпэй турза-баштапкы разряд-ла јэнгилтэ болыш алар эткэндәрди-дэ алар (117-128 ст.)

Јуунтаа (призывка) кэлэлэ, чэрүгэ турарга алар әдип јараткан-да болзо, јэ төс чэрүгэ, база јәр-јуртында турар чэрүгэ алар улустын тоозы јэдэлэ артыктажып јада калгандарды, айлы јуртына божодып таркадып салар; олар вневойсковик болып өйлү күндәрдә жуулып үүрәнип турар (117-129 ст.)

Јунты тужунда оорулу болгон, эмэээ јажы јәткән, јэ күчи кирбәгән болзо, ондыйларды каттап жуунтаа алдыарын бир јылга узадып салар. Ондый арткан улус, әкиңчи өйи әжилү јәткән жуунтаа улус алдыргажын, кыйыш јок призывка кәләр учурлу (118 ст.)

Чэрүгэ турарга јарабаган улус, јарабады дәп колына удостоверение бичяк алар, чэрү болор улустын учот бичигинән оларды кырып чыгарып салар учурлу (119 ст.)

Чэрү үүрәдүүн-дә тургандарды айлындагы иш-кәрәгин башкарып саларга божодоры. 27. Чэрүгэ турарга алар әдип јарадып салган улусты доктор көрүн шигжиләгәнинән-лэ уламыр чэрүгә алып барар эмәс, јэ чэрү-ләр баштап үүрәдәр команданы бәләтәп шийдып аларга бир кәзәк күн өткөн сонғында алатан. Јуунтаа (призывка) кәлгән кижини доктор көргөн кийиндә, чэрүгә барып турар күнинә јәтрә (тоолу күнгә) чэрү болор кижы кыска орокко божодуга чыгар, ондый болгондо чэрүгә барар алдында тоолу күнгә айлында јадып, айыл-јуртындагы иш-кәрәгин ондоп-баштап саларга аргалу болып јат.

Божөдор өйи 3 күннэг төмөн болбос, оног өрө болзо-болор. онызы чэрүгэ кажы күн алар күнинэг көрө болып турар.

III. ЧЭРҮГЭ АЛАР КҮНДИ САККЫЛТАЛУ ЭДИП УЗАДАРЫ.

28 Школдо отурып бичиккэ үүрэнип тургандар учына јәтрэ үүрэнгидий болзын дэп, „үүрэдэр катчызы јок школды артырбаска“ чэрү кэрэгиндэ чыгарган закондо чэрүгэ барып турар күнди саккылталу эдип узадып салар мундый эжи бар:

Бичиккэ үүрэнип тургандардын күнин саккылталу эдип узадары. а) бичиккэ үүрэнип турган үүрэнчиктэр үүрэдүүнин учына јәтрэ турзын дэп (93 ст.) мунча јашка јәтрэ узадып саккылта бэрэр: экинчи ступень школдо үүрэнип тургандарга 23 јашка јәтрэ, рабфакта, техникумда-25 јашка јәтрэ јаан үүрэдүлү школдолдо – 28 јашка јәтрэ

Школдын катчыларыныг чэрүгэ алар күнин саккылталу эдип узадары. б) Јурт јәрдэ турган баштапкы ба экинчи-бэ ступень школдын профессионально-технический школдын база крестьяндардын јаш өскүрүмдэрин үүрэдэр школдын катчыларын чэрүгэ аларын узадып, школ качызы болып турар тужунда чэрү јуунтаа албас учурлу (99 ст.)

Јәр кэээр землермерләрдин күнин саккылталу эдип узадары. в) јәр башкарулардын сурак эткэни-лэ, јәр кэзип турган землермерлерди јуунтаа 1932 јылга јәтрэ албас эдип узадып салган.

**Көчкүндәрдин,
өскө жэргэ кө-
чүрткэндәрдин
күнин сакылта-
лу эдип уза-
дары.**

г) Качанда кыра салбаган
жангы жэрлэргэ журтаарга көчип
кэлгэн көчкиндәрдин, көчүрткэн-
дәрдин, жэр кэзү-кэрэгиндэги
көчкүндәрдин эжилү правазыла
көчүп кэлгэн жылынаг ала жыл-
га жэтрэ призывка аларын узадып салар учур-
лу (100 ст.).

**Чэрүгэ алар күн-
ди саккылталу
эдип узадар
юлы.**

Јуунты эдэр комиссиялар
мундый улустыг жуунтаа кэлэр
күнин узадып салар: үүрәнип тур-
ган школдордыг списка бичиги
бар болгон үүрәнчиктәрди; журт жәрдинг школын-
да турган катчы, жуунтаа барар күнин узадып
салайын дэзэ, жуунты болор жылдыг август айы-
нынг баштапкы күнинэнг өтпөй бойынынг чэрү-
бэләдилә јоннаг бичик-билик кэрәгининг баш-
карган бөлүгининг школдыг катчызы болгонын
чындалтып бэргэн удостоверение бичигин Воен-
коматка ийэ бэрэр, Военкомат узаткан күнин
чэрү бэләткэ бичийлә, бэләтти ээзинә јандра та-
быштырып ийэр.

Көчкиндэр-лә өскө жэргэ көчирткэндэр жу-
унтаа барар күнин узадайын дэзэ, жуунты бо-
лор жылдыг август айдыг баштапкы күнинэнг
өтпөй, Аймакисполкомго заявление бичик кий-
дирэтән, бу заявлениедә нэнинг учун өскө жэргэ
көчкөнин, жангы жэргэ качан көчип кэлгэнин, он-
чозын јарттап бичип салатан.

**Өскө нэрәктэр-
гэ саккылта бэ-
рип күнин уза-
дары.**

29. Бу тоолоп айдылган кэ-
рәктәрдэн өскө, база мундый ту-
жунда жуунтыг күнин узадар:

а) јаргаа киргән, шылуда
турган улусты, јаргызы бүтпэгәнчә јаргы эдэр
башкарулар чэрү болорынаг божодор күүни јок
болзо. Јаргы эдэр башкарулардаг јөптү болзо,
ондый улусты ончо улустыг эжизинә түнгей

чэрүгэ алар. Ол тужунда олоор жуунты (призывка) кыйыш жок кэлэр учурлу (135 ст.); бөктө отурган улус жуунтаа кэлэринэн айрылатан. Ондый улус бөктөн божоп чыккан кийиндэ өйи эжилү жуунтаа жуулар уулдар-ла кожо кэлэр учурлу (136 ст.).

IV. ЧЭРҮГЭ АЛАРДА БИЛЭЗИНЭНГ КӨРӨ БЭРИЛЭР ЖЭНГИЛТЕ БОЛЫШТАР.

30. Чэрүгэ алар улустын айлында артып калар билэзиндэги иш эдип албас балабарказына, мал-аш ижинэ болыжарга, чэрү кэрэгиндэ законнын 78 статьясында билэ-жөөжөзинэн көрө бэрэр эткэн жэнгилтэлэр бар. Бу жэнгилтэлэ чэрү болор кижини амыр жадар тужунда төс чэрүгэ турарынан айрып салар.

Жэнгилтэлэрдин разрядтары.

Жэнгилтэлэрдин разрядтарынын үч эдип тургускан (79 ст.)

а) Чэрүгэ алып турган кижинин бойын азрадып јаткан билэзиндэги улусынын иш эдип албазы үч кижидэн төмөн эмэс болзо, ондый чэрүгэ жэнгилтэни баштапкы разряд-ла бэрэр. Онын јартты мунаң билдирэр:

чэрүгэ алып турган кижээ азрадып турган үч јашту балалу үи, база 51 јашту энэаи бар бололо, бойынан башка билэзиндэ иш эдэр артык кижі жок болып јат.

б) Чэрүгэ алып турган кижинин бийына азрадып турган билэзиндэги улусынын иш эдип болбозы бир бэ, эмээ эки бэ кижі болзо, ондый чэрүгэ жэнгилтэни экинчи разряд-ла бэрэр. Оны јарттап айтса мундый: 55 јашту адазы, база 50 јашту энэзи бар болып туру.

в) Чэрүгэ алып турган кижинин билэзиндэ, бойынан башка, үч кижизи иш эдип албас, бир кижі иш эдэр болзо, ондый чэрүгэ жэнгилтэни үчүнчи разрядла бэрэр. Онын јартты му-

нэг билдирэр: бирүүзи 3 жашту, экинчизи 4 жашту эки балалу үи, база 19 жашту ийнизи бар болзо. Олордын үчүүзи иш эдип албас кижиг болот, база бойынаг башка, иш эдэр ийнизи бар болып жаг.

**Разрядтап бэ-
рилэр жэнгилтэ-
лэрдинг учуры.**

31. Баштапкы разряд-ла жэнгилтэ алар чэрүлэрдинг билэлэриндэ иш эдип албас улузы өткрө көп болып, журттап жадарга сүрэкэй күч болотон учун, бу жэнгилтэлэ кыйыш жок чэрү кижини төс чэрүгэ турарынаг айрып салар эжилү. Баштапкы разряд-ла жэнгилтэ алар чэрү кижини төс чэрүгэ турарынаг айрып салар эжилү. Баштапкы разряд-ла жэнгилтэ алар чэрү кижини кажы бир аскыра төс чэрүгэ алып-та салгажын, жартына чыккан кийиндэ, оны төс чэрүдэн айрып божодор учурлу.

2-чи-лэ 3-чи разряд-ла жэнгилтэ алар чэрүлэрди төс чэрүгэ турарынаг айрыза-да жаантайын айрыбас, жэ чэрүгэ аларга жараган жэнгилтэ албас улустарды алып, төс чэрүгэ саларга кэрэк болгон улустыг тоозын бүдүрүп салза, айрып турар.

Төс чэрүгэ алар улустыг тоозы жэнгилте албас амыр тужунда чэрүгэ алар эткэн улус-ла тоозы бүтпей турганын, үчүнчи разряд-ла жэнгилтэ алар чэрүлэрдэн алар, ол-да улус жэдишпээ, экинчи разряд-ла жэнгилтэ алар чэрүлэрдэн алар. 2-чи лэ 3-чи разряд-ла жэнгилтэ алар учурлу чэрүлэр эндэлип төс чэрүгэ кирзэ, олорды оног айрыбас учурлу (89 91 ст.).

**Бир билэнинг и-
жизи дэп, нэм-
ди айдар.**

32. Төрөгөн кыпту улус биригип алып биргэ журтап акту колдын күчи-лэ кожо иштэп турган болзо, эмээ тапканы иштэгэни жагыс болзо, бир билэ улуска бодолор. Андый болгондо, биргэ журттап, иштэп турган төрөгөн улус, төр-

гөн кыбы раак-та болзо, бир билэнингу улузы дэп айдылар. Кижиг алар тужунда јангы кирип јуртаган, кижиг ол билэнингу кижизиг дэп бодоп база айдар. Оны јарттап айтса мундый: чэрүгэ аларга турган кижиг айылду болордо, алган үиниг билэзинэ кирип јуртай биргэн болзо, оны бойынынгу чыккан төрөл билэзинингу кижизиг дэп бодоор.

Јэнгилте бэрэрин эжилээр тужунда, мундый кижиниг билэ тоозына кошпос учурлу: төс чэрүдингу бойында турган кижиниг, чэрү болгон кижинингу билэзинингу кажы бир кижизиг јаргыладып, бөктө отурган бололо, чэрүгэ алган күннэн бодогожын, јылданг төмөнг бөктөнг чыкпагыдый болзо, ондый улусты билэ тоозына компос, база, иш эдип албас кэрэгиндэ, госуларстводонг болуш алып азранып јаткандарды билэ тоозына кошпос учурлу (81 ст.).

Энчиг айрытаны.

33. Чэрүгэ барар алдында, бир јыл озо, чэрү кижиг бойынынгу энчизин айрып алала, аймакта бичигин јазап салган болзо, јэнгилтэ бэрэрин эжилээр тужунда, ондый айрыган энчиг-јөөжөни, ол билэнингу јөөжөзинэн айрып салып бодоор учурлу. Онынгу үстүнэ чэрү болор кижиг чынынча энчизин айрып алып, алдычанг бойы јурттаган, энчизин айрып алган азый билэдэнг иш-кэрэги чын башка турган болор кэрэк (81 ст. 4 чи ајааруу).

Иш эдип болбозы.

34. Јэнгилтэ бэрэрин анылап эжилээрдэ, иш эдип албас дэп мундый улусты айдар (82 ст.):

а) јажынанг көрзө, эр кижээ 18, јаштанг төмөнг эмэс 55 јаштанг өрө болгонын, үй кижээ-18 јаштанг төмөнг эмэс 50 јаштанг өрө болгонын јарадып айдар.

Бир билэ болор улустынгу тоозын сентябрь айдынгу 1-кы күниндэги бичилгэнинэнг көрөр, улу-

стын јажын јуунтаа алар јылдын ноябрь айдын 1-кы күниндәги јажынан көрөр;

б) Боинда барлу болгон үй улусты доктор көрип чындалткан болзо, иш эдип албас кижитоозына кожор;

в) Бир билэр улустын ортозында, 8 јашка јэтпегән баланын кийнинен јүргән үй кижини иш эдип албастарга кожотон. Оны јарттап айтканы мунаг билдирер: чэрү болор кижинин үй колында 2 јашту балалу болзо, иш эдип албас кижээ бодолор, база бир тужунда: чэрүгә бара кижинин үй өлөлө, 2 јашту балазы артып ка Рза, ол баланын кийнинен 42 јашту энэзи јүүлгән болзо, бу чэрү кижинин энэзи, јажына Ркөрзө, иш эдәр киж болор эди, јә јаш балн алып отурган учун, оны јәнгилтә эжилээр туа жунда, иш эдип албас улустын тоозына кожотон.

г) Кәнәк-бәртик, карган улустын баштапкы база экинчи группазына бодолгон улузы бололо, бойы алдынан, туура кижидән болыжы јокко, јүрүп болбосторды, ол эмээ, туура кижидән болыжы јок базып јүргәдийдә бололо, бойы алдынан бир-дә иш эдип нәмә таап алып болбос улусты-иш эдип албас улуска кожор.

Игис. 35. Игис ууларды чэрүгә алар тужунда, билә улузынан көрө, јәнгилтәни эжилээр учурлу. Игис ууларга азранып јаткан билә улузында, игистәрдән башка, иш эдәр бир-дә киж јок болып, јә иш эдип албазы үч кижидән төмөн эмәс болзо, игис уулардын бирүс үзи јәнгилтәни баштапкы разрядла алар. Игиз уулардын билезиндә иш эдип албас бир-б-эмээ эки-бә киж бар болзо, игистәрдин би рүүзи јәнгилтәни экинчи разрядла алар учурлу.

Чэрүгә алып турган игис-карындаш уулардан башка билезиндә база бир иш эдәр уул

бар болып, игис уулдарла ол иш эдэр уулга азрадып турган билэзиндэ үч кижидэнг төмөн эмэс иш эдип албас улус бар болзо, ол игис уулдардын бирүүзи јәнһилтәни 3-чи разрядла алар учурлу.

Игис уулдардын кажызы јәнһилтәни алары, игис уулдардын бойларынын бәргән јобилә турғузар.

Бир билә улустан чәрүгә эки-бә, онон көп-бә кижиде алар болгожын, јәнһилтәләрди бу јанһы айдылган эжиләргә түнһэйләп бәрип турар. Оны јарттап айтса мундый: јаан карындажы саккылта күн алала, онын күни өдүп јуунтаа алдырган тужунда, ийнизи јажы јәдип кожо алдырып кәлзә, болор.

**Кандый кижиде
јәнһилтә алар
правазы јок
болор.**

36. Билэзинәнг көрө јәнһилтәни мундый улусты албас әткән:

а) чәрү болоры учуры јок (тылоополчәнәц) улусты (8-чи п. көр).

б) үүрәдүү јаан школдордо турарда, чәрүгә турарынын алдында турып јаан чәрү үүрәдүүнә үүрәнип калган улусты (78 ст.).

в) кажы бир улус чәрү болып—барбаска, билә туруп өнөтин бойына кор јәттиргәни, ол эмәзә кандый бир куурмак әткәни јартталып тудылза, ондый улустын билэзинә јәнһилтә бәрбәс. Оны јарттап айтса мундый: билә улузынын тоозын, олардын јажын куурмактап бичик эдип табыштырып бәргән кижиде (83 ст.).

**Документ болор
бичик.**

37. Јәнһилтә бәрәрин эжиләэр тужунда, кандый-да кижиде колындагы карта-бичигиндәги бичилгәнин-лә јарадар учурлу. Бу карта-бичиккә јурт јәрдә болзо, өрөкө тоозын бичигән кижидәгән көрип бичийтән, город јәр болзо, милиция башкарудын

бэргэн удостоверениезинэн көрөп бичийтэн (58 ст.). Кандый-да кижиг жуунтаа алдырып бичидэр тужунда, колында мундый бичиктү болор кэрэк: бойынын билэ улузын јажынанг көрө (эр кижигни 18 јаштан 50 јашка јэтрэ) иш эткэдий дэ болзо, јэ омордынг кажы бирүүзи оору мэн дэп турганын докторлордынг комиссиязы көрүп, иш эдип албазын чындалтып тургускан акт бичиги, бойынын билэзиндэ турган үй улусты ичиндэ балалууна бэргэн доктордынг справка бичиги; городто јаткан кижиг болзо, бойынын билэзиндэги улузынынг тоозын, омордынг јажын бичигэн удостоверение бичиги кэрэк.

Јэнгилтэләрди бэрэри. 38. Жуунты эдэр комиссия жуунты эдэр јылдагы июль айдынг 1-кы күнинэн озо призывной картада бичилгэн аайынча кэм кижээ кандый разрядла јэнгилтэләрди бэрэрин тургузып салатан. Бу бэрэр эдип тургускан јэнгилтэлэрин учурын жуунты эдэр комиссия јурт-советтэр ажра жуулар улустынг ончозына угузу эдин турар (85-87 ст.).

Комиссиянын јэнгилтэ бэрэр кэрэгинэ тургускан решениезинэ комдооры. 39. Чэрү болор улустар жуунты эдэр комиссиянын бэрэр эдип тургускан јэнгилтэлэринг учурын угала, јэнгилтэ бэрбэс эткэни база учурлу бэрэр јэнгилтэни бэрэр разряды ла бэрбэй, өскө разрядла бэрэр эткэн эмтир дэп јаратпай турганы бойынынг комыдалын Военный Округтынг штабындагы турган жуунты (призыв) кэрэгининг јаан комиссиязына бичик бэрэтэн. Комыдал бичикти жуунты болып өткөн јылдынг кийиндэ кэлэр јылдынг январь айынынг баштапкы күнинэн өткүрбей бэрип салар учурлу (88 ст.).

Бэрэр јэнгилтэләрди јастра бэрэр эдип турганын көрөп-билип салган улус, жуунты эдип турган комиссиянынг бойына-ба, Аймакисполкого-бо

җастра бүткән иштәрдинг учурын, оозла эмәзә
б ичиклә угузып турар учурлу (87 ст.)

У. ОРТО ҮРЭДҮЛҮ, БАЗА ЈААН ҮҮРЭДҮЛҮ ШКОЛДОРГО ҮҮРЭНГЭН УЛУСТЫНГ ЧЭРҮ БОЛЫП ТУРАР УЧУРЫ.

Чәрүгә турары-
нын алдында
турып үүрәнэрн-
нә үүрәнип кал-
ган улустынг чә-
рүгә барып ту-
рары.

40. Үүрэдүү јаан школдордо
техникумдарда үүрәнип турган
дар чәрүгә турарынын алдында
гы үүрәдеринин јаан үүрэдүүнә,
школго турганча кыйыш јокко
үүрәнип турадылар (141 ст.) база
јайгыда лагерда јадып, чәрү кәрәгинин ижинә
2 айга јәтрә үүрәнип турадылар (143 ст.)

Чәрүгә турарынын алдындагы јаан үүрэдү-
үнә турып чыккан улус чәрү кәрәгинин школа-
зына кирәргә турган болзо, оларды өскө улус-
тан озо јарадып алар учурлу (148 ст.)

Чәрүгә турарынын алдындагы јаан үүрэдү-
үнә турып чыккан улусты, школдын үүрэдүүн
божодып чыккан сонгында, февраль айдын 1-кы
күнинәг ала март айдын 1 кы күнинә јәтрә чә-
рүгә алар учурлу (149 ст.)

Мундый улуска биләзинәг, бала-барказынаг
көрө бәрәр јәннилтәләрди бәрбәс учурлу (78 ст.)

Чәрүгә турарынын алдындагы јаан үүрэдү-
үнә турып чыккан улустынг чәрүгә алар эдип
јаратканын јангыс-ла төс чәрүгә кийдирип сала-
тан учурлу (151 ст.). Олор бу төс чәрүдә 9-ай
үүрәнип, талайдын флодында, кәйдин флодында
үүрәнип турган болзо, бир јыл турган сонгында,
олордын орто чәрү јамызына (взводтын, оо тун-
гәләрдин командирына) јараарын чәнәп көрө-
төн. (152 ст.) Чәнәмәл тужунда јарагандарын служ-
бада артызар, эмәзә запаска чыгарып божодор
учурлу (153 ст.); чәнәмәл тужунда эки катап ја-

рабаган кижилэрди, өскө улус ла тунгэй, чэрүгэ алып үүрэдэр (152 ст.).

Рабфактарда, 41. Рабфакта 2 ступень школ-
2-чи ступень до үүрэнип чыккандар, школ
школда үүрэн- үүрэдүүнэн божогон кийиндэ
гэндэрдиг чэрү- (156 ст.), кандый да улус-ла тунг-
гэ турар учуры. нэй чэрүгэ улус жуур эжилү ойиндэ (бү бичик-
тинг 16-чы п. көр) чэрүгэ алып турар учурлу
(157, 109 ст.).

Бойынын су-кадыгыла чэрүгэ турарга амыр
јадар тужунда јараар эдип салган, јәннилтэ ал-
бас болгон, улусты, төс чэрүгэ кийдирип салар
учурлу (157 ст.). Олор чэрү болып талай фло-
дында 2 јыл, өскө јардэ 1 јыл турган сонғында,
олордын орто чэрү јамызына турарга јараарын
чәнәп көрөтөн (156 ст.) Чәнәмәл тужунда јара-
гандарын, бойлорынан јөптү службада артызып
салар, чәнәмәл тужунда эки катап јарабаганы,
өскө чэрү улус ла тунгэй, чэрү үүрэдүүнә ту-
вар ойин турып өткүрәр.

VI. ЈУУ-ЧАК ТУЖУНДА ЧЭРҮ ЈУУРЫ.

Мобилизация 42. СССР-дын Союзына капи-
дэгэни нэ. талистар табаргажын, Союзтын
гран јэрин, ишмәкчиләр лә крестьяндардын амыр
ижин корулаарга, Кызыл Чэрүдин бүдүүн јуу-
чакка бәлән әдәр учурлу.

Кызыл Чэрүди јуу-чакка бәлән әдерин Ар-
миянын мобилизациязы дәп айдар (195 ст.).

Мобилизация 43. Кызыл Чэрүдин мооили-
јарлалган ту- зациязын СССР-дын Союзынын
жуанда чэрү ки- Јон Комиссарларынын Совети-
жи нәни әдәр. нинг тургускан постановлениези-
лә јарлайтан учурлу (196 ст.) Мобилизациянын
јары чыккан кийиндә, ончо улустын әдәр
ижи бу:

а) узак божодуга чыккан чэрүләр, бәлән
болорына чыгып турган чэрүләр, оаза вневой-

сковик болып чэрү кэрэгинэ үүргэнип турган улус ончозы Кызыл Чэрүүдин кандый јэриндэ алдында кирэлэ турган болзо, ол јэринэ тургузала јуулар учурлу; јурттаган јэриндэ јуук јэргэ јуулып турар эдип бичилбэгэн улус, Военкомат турган јэргэ јуулар учурлу;

б) јэр јурттында турып чэрү кэрэгинэ үүрэнис отпуска божодылып чыккандар, тургуза бойының чэрүгэ үүрэнгэн јэринэ јуулар учурлу (197 ст.)

Мобилизация тужунда чэрү јууларының өскө башказы. 44. Мобилизацияның јары чыккан сонгында, јуунтаа јуулар эжилү ончо чэрү улус, јуулар ойин өткүрбэй јуулар (пункт) јэрлеринэ јуулып кэлэр учурлу, онсн ары казнала слорды чэрү турар јэрлэр зайын јеттирип салар учурлу (200 ст.).

Мобилизация эдип чэрү јуур тужунда кижиниг билэ-јөөжөзкнэн көрө јангилтэ бэрэр учуры јок. Жеребийди омор база катап тутнас, јэ чэрү болорго јараган улустың ончозын чэрү турар јэр зайын турар эдип башкарып салар учурлу (208 ст.).

Мобилизация тужундагы јуунтыдан кандый кижини айрып салатан. 45. Фабрик-заводтордо, јол кэрэгиниг, база ононда өскө госуларствоның учреждениелэриндэ турган ишмэкчилэр лэ служащий улусты мобилизация тужундагы призывтан айрып салар учурлу. Бу идалган госуларствоның учреждениелэрдэ ижи-јолына арша болбозын, ижи тутагы јок бұдип турзын дэп, ондо турган улустың јуунтаа аларың узадып салар учурлу (203-206 ст.).

Бу айдылган улустаң өскө бир-дэ кижини мобилизация тужунда јууларынан айрыйтан учуры јок, тообой јуулбаган улус, јуу тужундагы закон ло буруладып, карууна турар.

Ц-10с

20420

Бичикти бүдүрәри-лә
базары „Кызыл Ойрот“
дәп бирикәни.
Тиражы (тоозы) 800.
Облит. 71.
